

Találkozások

Pilinszky Jánossal

ERDÉLYI GYÖRGY

A szerző előadóművész.

Amikor vagy ötven évvel ezelőtt Végh György, a mindig fázó ősbudai költő először adta kezembe Pilinszky János vékonyka verseskötetét, a *Trapéz és korlátot*, és először szembesültem tizenévesen azzal a látomással, mely álmomban mintha már megérintett volna, szinte magától értetődő volt számomra, hogy szokatlanul fontos élmény beavatottja lettem, miközben a versek valódi anyagából szinte semmit nem fogtam fel. De ez nemigen zavart. Még csak sejtés volt a szöveg álomi logikája, de szinte bizonyosság, hogy mélyen közöm van mindehhez, amit érzek ugyan, de nem tudom megnevezni, kimondani. Ez az első találkozás.

Kezdetben nem sűrűn találkoztam írásaival. Aztán a hatvanas években egyre több opuszát ismertem meg, pedig ez az évtized a különben sem túl bőbeszédű költő életében a legkevésbé termékeny korszak. Tíz év alatt mindössze tizennégy költeményt írt, és két — később a *Nagyvárosi ikonok*ban publikált — prózája jelent meg. Igaz, az Új Emberben, néha a Vigiliában és egyszer-egyszer a Kortársban adták közre kisprózáit, amelyeket én csak halála után egy évvel, a Vigilia Könyvek sorozatban megjelent *Szög és olaj* című kötetből ismertem meg.

A hatvanas évek második fele a versmondás és színházcsinálás lázában telt. Három színházban is játszottam, a legfontosabb az Egyetemi Színpad volt. Egy este kollégám, Márai Enikő, a jó barát mesziről rámutatott egy férfira: Nézd, az ott Pilinszky János. Akkor láttam először. Később játszottuk a *Pokol nyolcadik köre* című darabot, mely a költő *KZ-oratóriumának* és Halász Péter azt kibővítő munkájának különösen izgalmas elegye volt. A darab áttörést jelentett ezekben az években, sokan vallják, hogy a modern színház ezzel a Ruszt József rendezte darabbal jelent meg először Magyarországon. Valamelyik előadásra ő is eljött, egyszer csak ott termett. Amikor vége volt, holtfáradtan, csapzottan, izzadtan ott álltunk egy kupacban a színpadon, ő meg velünk szemben. És mind mosolyogtunk. Sok szó nem esett, különben is halkan beszélt, a felét sem értettem. Azt hiszem, mind boldogok voltunk.

Ebben az időben kaptam meg egy hanglemezt, vagy tán vettem, nem emlékszem. De arra igen, hogy nagyon fontos volt. Anton Webern zenéje volt rajta, egészen rövid darabok, főleg vonósok. Mikor meghallgattam, levettem a polcra a Pilinszky-kötetet — már volt! —, és visszatettem a tűt az elejére, mert ellenőrizni akartam, hogy amit hallottam, jól hallom-e? Mert a zene — életemben elő-

szőr — „pilinszkyül” szólt. Sőt: a versek meg webernül szóltak. Itt hallottam meg először a hangok viszonyát egymáshoz és a csöndhöz, azon a nyelven, melyen csak Pilinszky beszélt.

Amikor Vattay Elemér — akivel évtizedeken át egy házban laktam — egy alkalommal váratlanul megállított az előcsarnokban, megdermedtem. Mert ő egy — már nem ismeretlen — ezüstfejű férfi elé nozogatott, mondván: — Jancsi, ez itt Erdélyi Gyuri a másodikról, aki verset mond, és folyton nyaggat, hogy ismertesselek benneteket össze. Íme! Ott állt előttem, teljes életnagyságban. A kézfogása lágy volt, mégis határozott, keze hűvös, szeme vialatólámpa. Biztosan makogtam valamit — pedig akkor már tudtam folyamatosan beszélni. A hangja furcsa volt, mintha még mindig mutálna. Nem emlékszem, mit mondott, miről beszélt, csak néztem. Hát itt van — gondoltam. Később Máraínál olvastam valahol, hogy az ember pontosan tudja, mikor találkozik a sorssal. Egyszer valaki angyalhoz hasonlította. Olyan is volt, nem földi lényegű valaki, aki csak átmenetileg ember.

Közben teljesen elmerültem a művészetben. Amikor Párizsból hazajöttem, egészen másképp láttam a világot, mint azelőtt. Török Erzsébettel, Jancsó Adrienne-nel dolgoztam együtt, már túl voltam második önálló estemen, Rónay György eljött és meghallgatta Ady-előadásomat, és ettől kezdve egy évig *Ady istenes költészete* című előadásához hívtak közreműködőnek, amit egy év múlva a *József Attila istenes költészete* követett. Ez utóbbi nagy meglepetés volt számomra, a hivatalos irodalomtörténet és az iskolában tanultak után. Ekkor fedeztem fel, hogy József Attila kései és Pilinszky korai művei milyen szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Később Beney Zsuzsa csodálatos ikertanulmányában ír erről. Egy helyütt így beszél: „Pilinszky verseit nemcsak azért érezzük teljesnek, mert szűkszavúsága nem tűri el az üresjáratokat, hanem azért is, mert a vers újra meg újra visszacsukódik önmagába.” És később: „...annyira zárt, hogy a legkisebb törés, homályos kép az érthetlenség, a teljes szétesés irányába gördítheti. A szó végső, kétségbeesett küzdelme ez a semmi ellen.”

De hogyan vallott minderről a költő? „Ha megkérdéznék, mi is az én költői nyelvem, azt kellene válaszolnom: valami nyelvnélküliség, valami nyelvi szegénység... Viszont a művészetben az ilyen szegény nyelv is megváltódhat. A művészetben a süketek hallanak, a vakok látnak, a bénák járnak, minden fogyatékoság teremtő és magasrendű erővé válhat.” És megint másutt: „...itt arra a kép nélküli képzeletre, a képzeletnek arra a végső és kifogyhatatlan forrására, testvéri csöndjére gondolok, amit semmiféle zajjal nem lehet elnémítani.”

Aztán jött a sok kisebb-nagyobb találkozás. Az utcán, az Írók Könyvesboltjában, társaságban, vagy váratlanul egy kocsmában, máskor éjszakai séta alkalmával, színházban, az Egyetemi Színpadon, a Fészekben, egymás mellé sodródva. Költői estje a Népfront egy termében, a Köröndnél. Verset mond. Rettenetes és zseniális. — Hogy lehet így mondani? — háborogtam magamban. Később megértettem: neki csak így lehet. És másnak? És nekem? Háttha le-

het másképp is... de az majd később lesz. A műsor után boldog és beszédes. Konyakot hozat. És váratlanul elnémul, és nagyon figyel, amikor a nagy hegyekről mesélek. Kérdez és kérdez. — Nagyon szeretem a hegyeket — mondja, és csillog a szeme.

Próbára vagy előadásra menet mindig belestem az Andrásy úti eszpresszóba. Gyakran ült ott, az egyik hátsó bokszbán. „Dolgozott.” Előtte papír és pohár. Mindkettő üres. Hamutartó. Az viszont púpos-teli. Nézi a füstöt, amit vágni lehet. Keze a levegőben, mint egy karmesternek, aki tétovázik. Néha átnézett — és nemcsak rajtam —, néha észrevett, néha intett, néha hívott. — Várok — mondta egyszer —, tudod, most a várakozásnak van itt az ideje. Nem mondta, mire vár. Aztán hetekig nem volt seholy. Később meg: — Tudod, elutaztam. Vagy: — Tudod, beteg voltam. Ezt, hogy „tudod”, nagyon sokszor mondta. És: — Kimerültem, feküdnöm kellett, gyenge vagyok, nagyon gyenge. Látszott is rajta, sokszor volt rossz bőrben. Később Vattayéknál társaság. A Bibliáról, János jelenéseiről folyik a szó. Rosszkezdvéen hallgat, valami zavarja. Valaki mond valamit, akkor váratlanul kitör. Halkan kezdi, aztán egyre erősebben, két-három szó a tetőpontra, de mint egy haragvó próféta, zaklatott, dühös. A legfontosabbat még kétszer megismétli, egyre halkabban, de a hangsúly, a nyomaték olyan súlyos, hogy a szoba majd felfordul. Akkor tudtam meg, milyen erős.

Soha nem beszéltem neki arról, hogy a műveit szeretném mondani. Pedig dolgoztam már rajta. Hogy mondani akarom, azt már régóta tudtam. És mégis, nagyon-nagyon sokáig mégse mondtam, egyetlen egyet sem, csak vártam. Ahogy tőle tanultam. Közben meg rakosgattam össze-vissza a műveit, de se így nem volt jó, se úgy, nem jött ki belőle az, amit szerettem volna, pedig ott volt minden, és mégse. Nem baj, nincs kész még, később kijön. Nem kell sietni, ráérek. Nem hittem volna, hogy tévedek, pedig tévedtem. Nem tudtam, hogy már alig van ideje. Mennyire szerettem volna, ha látja-hallja...

Utoljára egy hajnalon láttam, a régi Lehel piacon. Hazafelé tartottam egy hosszú éjszaka után, rettentő szomjas voltam, a piac már nyitott. Ittam egy sört. Egyszerre meghallottam a hangját, mindjárt utána megláttam. Ott állt, zsákhordók gyűrűjében, akik kidülledt szemmel bámulták. Éneklő hangon beszélt, mint mindig. A megváltásról beszélt, zsákhordóknak, ott a hajnali piacon, Krisztusról, aki Isten fia, és értünk lett emberré. A kezei lassan lebegtek a teste mellett. Hajnalodott, és én csak néztem őt, és tudtam, hogy az angyalt látom, aki a szárnyát próbálgatja, mert hosszú útra készül. Nem mentem oda, nem zavartam meg, nem vártam meg a beszéd végét, egyszer csak megfordultam és elmentem.

Nemsokára meghalt. A hír szörnyű volt, keservesen gyászoltam. De az egész mégsem ért váratlanul. Hiszen láttam, amint készülődik.

Aztán valahogy összeállt az est is, legalábbis azt hittem. Az igazság az, hogy a drága Jancsó Andrienne nem adott több haladékot, kitűzte az előadás időpontját. Nem is bántam, sejtettem, hogy az, amit szerettem volna, az most tizenvalahány év múltán kész. Rossz sejtés

volt, még közel sem volt kész. Csak egyben volt. A budai premierre kétszer annyian jöttek, mint ahány ember a vári terembe befért, még a színpadon is ültek. Amikor befejeztem — igazából nem is fejeztem be, csak elhalkultam, abbamaradtam, csak megszűntem, nem is volt pont a végén, csak a csönd. Eloltottam a gyertyát, és csak néztem a szállongó füstbe, mint régen, az Andrássy úti presszóban. És hosszú volt a csönd a taps előtt. — Itt vagy, Jancsi? Hallottad? — gondoltam, és nem tudtam örülni. Üres voltam és szomorú.

Mostanában egyre többet várok. És alig múlik el nap, hogy ne gondolnék rá. — Hiszek az örök életben — mondta egyszer. Én is. Talán még találkozunk...

PILINSZKY JÁNOS

Amiként kezdtem

(Variáns)

A vers első, letisztázott fogalmazványa, 1971-ből. (Hagyatéki jelzetszáma: MTA K, Ms 5932/9.)

*Amiként kezdtem, végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.
Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak hallgat,
szótlatlanul ül pohár bora előtt.*

*Ismerem Jézus éjszakáit,
s a bal lator istentelen magányát.
A jótett szelíd mezejét, s a merénylő
csonkán maradt, üszkös kezét a tett után.*

*És ismerem a bárány vesztét,
úgyis, mint aki veszkődve topog
halálos esése előtt,
és úgyis, mint aki késével
a meleg belsőt keresi.*